

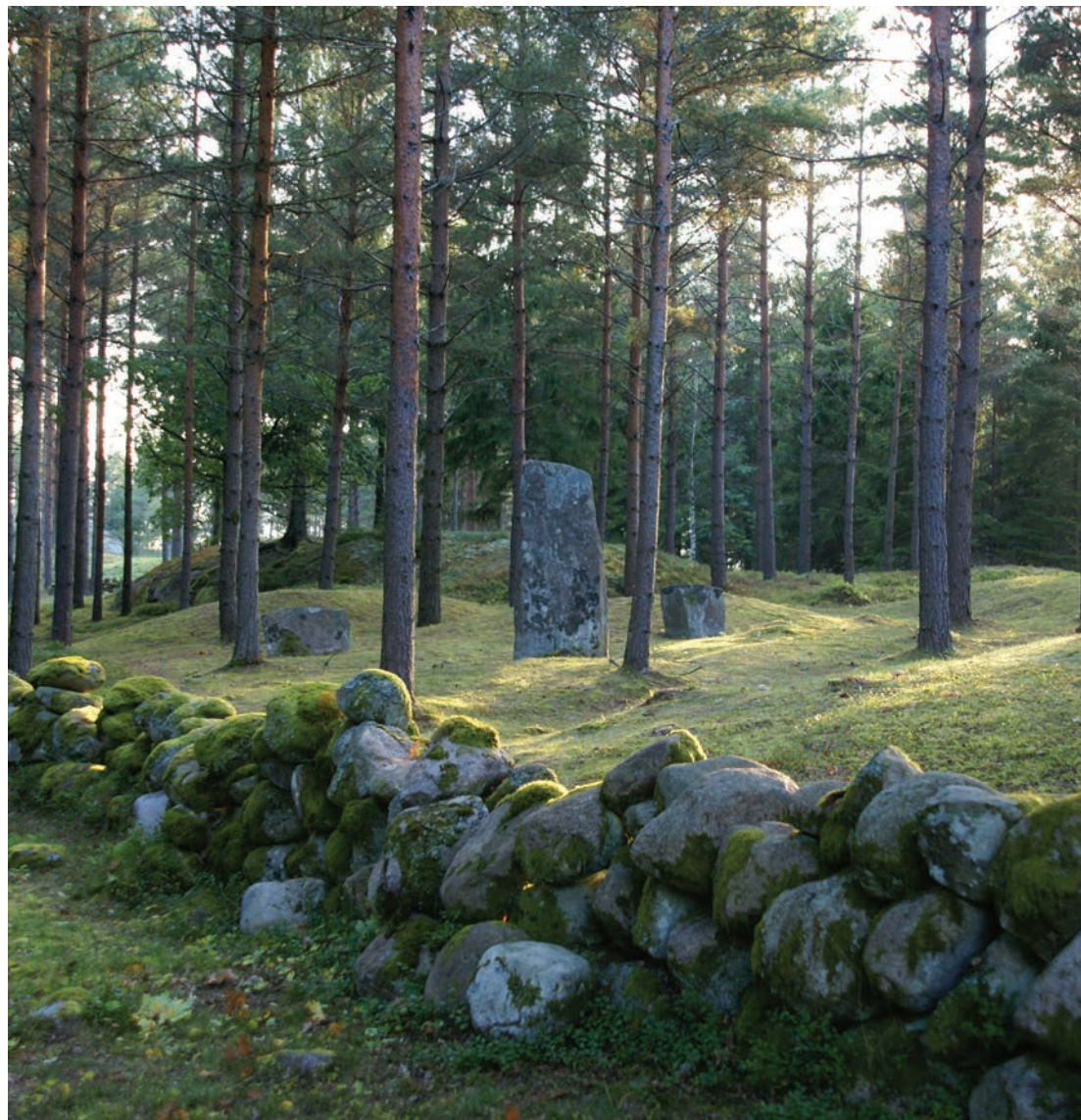
Kerstin Dahl Norén
En bok om stensulptur

Bakgrund

Sten är tid. Stjärnstoff och vardagens nötande. Magi och hårt arbete. Sten är liv. Kretsloppet i en skala som vi inte kan fånga, men kanske känna. När vi som barn samlar de vackraste stenarna i vår egen skattkista eller som vuxna reser en sten till minne av våra kära.

För tjugo år sedan började mitt liv i stenarnas magiska värld. Jag blev fångad, bergtagen och har sedan dess arbetat och försökt utvecklas som skulptör med sten som material.

Att som kvinna arbeta med sten väcker nyfikenhet. Med denna bok vill jag dela med mig och svara på några av alla de frågor som jag fått genom åren.

Resta stenar från järnåldern i Vrångstad gravfält nära Gerlesborg i Bohuslän.

Kilning i arbete med "Slowfox".

Varför började du att arbeta med sten?

Under en sommarkurs på Gerlesborgsskolan i Bohuslän i början på nittioalet, var vi några som fick i uppgift att dela en stor natursten. Stenen var ungefär en meter i diameter och vi hade bara enkla handverktyg. En slägga, ett par mejslar och några små järnkilar. Solen sken och jag ville nog hellre bada och sola. Nåväl, en linje ritades ut och vi turades om att hugga längs den långa linjen, "risten", fram och tillbaka, fram och tillbaka, om och om igen.

Nästa moment var att hugga fem stycken ca tre cm djupa hål på en decimeters avstånd ifrån varandra, längs den uppritade linjen. Därefter skulle vi slå fast kilarna i hålen och sedan vänta en stund, innan vi fick slå på kilarna igen. Ett slag på varje kil i tur och ordning. Stenen blev ett instrument. Tack-tack-tack-tack-tack, tick-tick-tick-tick-tick, var och en hade sin rytm. Slå på kilarna och paus, slå på kilarna och paus.

Efter en stund skulle vi hälla vatten på kilarna och risten, innan vi fick använda släggan igen. Nu hade stenen fått en ny, dovare ton och vid nästa vila öppnade sig stenen för oss. Lugnt och stilla, inget dunder och brak, stenen bara öppnade sig. Magiskt!

Vi hade tillsammans delat en stor sten, med enbart våra händer och enkla handverktyg. Att stenen delade sig inte bara utefter vår rist, utan också vinkelrätt mot den, i ett liksidigt kors, var också talande. Stenen hade en egen vilja, ett inre liv, inkapslade krafter från länge sedan. Det här ville jag lära mig mer om. Min tid med sten hade börjat.

"Från ax ...

... till limpa", granitskulptur "Kapsel" på Hallbergs plats i Borås.

Gör du dina skulpturer själv?

Jag gör mina skulpturer själv, liksom de flesta moderna stensculptörer. Sten som material har skulpturala egenskaper i sig och beroende på vad jag ska och kan göra, så vill jag vara med i hela processen.

Att arbeta med tre dimensioner i sten innebär att man måste använda hela sin kapacitet, både hjärta, kropp och hjärna. Det krävs god fysik, målmedvetenhet, kunskap, tanke, sensitivitet, känsla, intuition och teknik. Det är här och nu. Det är utmanande, spännande och väldigt lärorikt. Man lär sig mycket, både om sten, om form och om sig själv.

Först kommer formen, sedan ytan, texturen. Jag vill att både handens arbete och stenens urprung finns med i skulpturen. Samtidigt vill jag betona det sinnliga, det taktila. Man ska vilja känna på och smeka stenen. Uppleva kontrasten mellan det råa, huggna och det polerade, blanka. Fördelen med en stensculptur är att man får lov att röra den. Den är tålig och motståndskraftig.

Viktigaste egenskapen för att jobba med skulptur i sten är inte råstyrka, utan snarare uthållighetsstyrka. Dessutom behövs intresse och nyfikenhet. När man lärt sig grunderna och säkerhetstänkandet är det en fråga om att träna, att fråga och att lära sig av mer erfarna. Efterhand kommer erfarenheten, kunskapen och tekniken. Att bli mästare inom ett hantverk tar lång tid, minst tio år och när det nu också handlar om skulptur, form och ett konstnärligt uttryck är det bara att inse att den resan ständigt pågår.

Att arbeta med sten innebär att se både inåt och utåt. Man tar bort materia, reducerar och får på så sätt rent fysiskt en förståelse för tre-dimensionell form. Tar du bort för mycket på en sida får du ompröva hela formen, runt om. Det går inte att ångra och gå tillbaka, till skillnad från när man modellerar med mer plastiska material. Det är skarpt läge från början till slut. Ett misstag kan innebära många timmar, dagar, kanske veckor av extra arbete. I värsta (ibland bästa) fall får man ompröva hela idén.

Granitskulptur "Källan" under arbete.

Sten är tungt och forna tiders mandomsprov var den s.k. "drängstenen", en rund sten som drängen skulle lyfta för att bevisa sin styrka. I skulptursammanhang är den inte stor. Det är alltså nödvändigt med lyfthjälpmedel som truck, lyftkran, telfer och stroppar. Att lära sig köra truck underlättar och gott samarbete både med erfarna kolleger och kranbilsförare är ovärderligt.

Dessa möjligheter finns i stenriket i norra Bohuslän runt stenbrotten och KKV, Konstnärernas Kollektivverkstad, nära Bovallstrand. Där finns Sveriges största verkstad för konstnärlig bearbetning av sten. En nödvändig resurs för att konstnärer ska kunna göra större stensulpturer i Sverige överhuvudtaget.

Närheten till stenbrotten och arbetsmaterialet är också en förutsättning för arbetet. Där finns fortfarande stenhuggare som behärskar det traditionella hantverket i arbetet med bohusgraniten. Samarbetet med dem och att få ta del av deras kunskap är viktigt.

Tidigare gjorde skulptörer gipser som en skicklig stenhuggare kopierade. I Sverige finns den möjligheten inte kvar, men i Italien, Kina och Vietnam kan den med tjock plånbok få en skulptur gjord. Det finns till och med färdiga gipser att välja bland; påvar och madonnor, lejon och änglar, vad som önskas.

Det lär också finnas digitala stenhuggardatorer, men för min del är det perfekt industriellt tillverkade oftast helt ointressant. Det som handens arbete tillför, "själen", saknas. Fördelen med den moderna stenindustrin är att kunna få hjälp med t.ex. sågning, som underlättar i arbetet med stora skulpturer och möjligheten att kunna spara sin kropp genom att få rent "avverkningsarbete" utfört. Nackdelen är att allt har ett pris.

Kopiering i AMA studios i italienska marmorstaden Carrera.

Sågning i stenindustrin.

Vilken sorts sten gillar du bäst?

Min favoritsten är granit, bohusgranit. Den bildades för 900 miljoner år sedan. Det är en kornig, magmatisk djupbergart, som bildats genom att bergarterna smälts samman vid hög temperatur i jordskorpans inre. Den är världsberömd för sin jämna höga kvalitet, hård och förutsägbar. Även om graniten har sina specifika egenskaper, uppför den sig olika beroende på vilket stenbrott den kommer från och var i brottet den är bruten. Även färgen, vilka mineraler som dominerar, kornstorleken etc. påverkar hur det är att arbeta med den.

Fortfarande bryts och exporteras högklassig granit och diabas från svenska stenbrott. Trots alla lastare och maskiner är det en andlig upplevelse att besöka ett stenbrott. Likt en katedral öppnar det sig mot bergets innersta. Det är storlaget och vackert. Man känner sig liten och vördnadsfull inför den tid som berget berättar om i jordens historia.

Sten är ett levande material och varje stenblock har sin personlighet. Det gäller att lära känna sitt arbetsmaterial, samarbeta med det och utnyttja dess egenheter i sitt arbete. Att göra tvärtom och försöka betvinga det är att be om onödiga svårigheter.

”Klov” och ”svall” är granitens vertikala och horisontala, naturliga klyvriktningar. De gör att metertjocka granitblock kan delas med små plurkilar på bara några cm, till block med vackra släta klyvytor. ”Tvären” är den tredje riktningen och det hörs på ordet att den är mer tvär och inte lika lätt att klyva i. De som känner sitt berg bäst är stenhuggarna i brotten. Vi stensculptörer har förmånen att kunna välja och köpa block som passar våra behov och i många fall få ta del av deras kunskap om det specifika berget.

Detalj av "Källan", skulptur i tranåsgranit, Falköpings sjukhus.

Min förkärlek för runda organiska former går stick i stäv med granitens vilja, men med borr och stora kilar med bleck går det bra att grovforma. Vinkelslip med diamantförstärkta kapskivor och tryckluftshammare är också en god hjälp på vägen och graniten är härlig att hugga i med spetsmejsel.

Varje märke från bearbetningen av stenen gör den vitaktig. Den ursprungliga färgen får man tillbaka genom att slipa djupt ner, så att varje märke försvinner. Ett riktigt slitgöra, dammig och enformigt.

Kuriosa – det engelska ordet *sincere* = ärlig, uppriktig, lär komma från det latinska *sin cera* = utan vax och romerska stenhuggare som polerade marmorn riktigt väl, utan att använda genvägar i form av vax.

Diabas, även kallad den svarta graniten, är också en magmatisk s.k. gångbergart, tät och hårdast av alla. Den ligger i stråk och är bara 270 miljoner år gammal. I norra Skåne finns den bästa diabasen och den har lockat hit många skulptörer från bl.a. Japan.

Den svartaste svarta är mest exklusiv och exporteras framför allt till Kina. Den har en metallisk ton och är trots sin hårdhet också spröd. Det gör ont om man hugger i den för länge, men att såga och slipa i den är perfekt och det är den tacksammaste stenarten att polera. Den blir vackert blank och djupsvart.

Diabasskulptur "Vintergatan går genom kroppen" på Skulpturbiennalen i Borås 2012.

“Fröhus” i gotländsk kalksten.

Kalksten finns i Sverige på Öland, Gotland och i Västergötland. Det är en sedimentär bergart, dvs. den har bildats på havsbotten av bl.a. eroderat material och döda havsdjur med skal av kalk. Under miljontals år har de pressats samman och i kalksten finner vi dem i form av fossiler. 500 miljoner år gamla spår både av våra förfäder, de första ryggradsdjuren, bläckfiskar, snäckor och allehanda kryp och växter. I skolan fanns den geologiska läroboken under våra fötter med inkapslade ortoceratiter och trilobiter i trappor och golv.

Kalkstenen är mjukare att arbeta med, men svårigheten ligger i att den också är känsligare och att fossilerna lägger sig i, både i arbetet och det slutgiltiga uttrycket.

Marmor är omvandlad (metamorf) kalksten, tätare, men ändå ganska mjuk att arbeta med. Den finns också i Sverige, Ekebergsmarmor och Kolgårdsmarmor, men vanligast och mest känd är den italienska marmorn från bergen i Carrara. Där har brutits marmor sen 200 år f.Kr. I Portugal finns också vacker marmor, ofta med mer färg än i den traditionella vita marmorn.

"Sfärisk kropp" i portugisisk marmor.

Kompisbänk "Midgårdsormen" i granit på Hestra Midgårdsskolan i Borås.

Till offentlig miljö i vårt nordiska klimat lämpar sig tåliga, inhemska stenarter bäst, t.ex. granit och diabas. I ett offentligt uppdrag är skulpturen en del i ett större sammanhang. I bästa fall är man som konstnär med i ett tidigt skede och kan samarbeta både med användare, beställare, arkitekter och byggare. Det är en lång och intressant process, ofta under flera år. Andra gånger blir skulpturen "rosen på tårtan" i en färdig miljö.

Vad använder du för utrustning?

I grunden behövs bara slägga och mejsel, som vid mitt första möte med graniten, men för att komma vidare finns många moderna hjälpmedel. Säkerheten är det första att tänka på; med stora vikter, tunga maskiner, stendamm, vibrationer och skarpa, roterande klingor. Det kräver medvetenhet, bra verktyg och skyddsutrustning. Hörselskydd, skyddsglasögon, andningsmask, grova handskar och skor med skyddshätta är ett minimum.

Granit innehåller kvarts som förr gav stenarbetare silikos, "stendammlunga". Det blev vanligare när de fick tak över huvudet och maskinverktyg som gav mer och finare damm. Modernitetens baksida.

Handslägga, olika sorters mejslar, borrar, kilar, tryckluftshammare, kryssmejsel, vinkelslip, kap- och slipskivor och slipdukar är basutrustning. Hårdmetall i mejslar och diamanter i klingor och slipdukar är numera effektiva och slitstarka material. "Diamonds are a girls best friend" har fått en ny betydelse för mig.

Arbete i min verkstad.

Verktyg för att dela och grovforma.

Hur gör du?

Först gäller det att välja ett stenblock med rätt färg och ett format så nära den färdiga skulpturen som möjligt. Det ska vara av bra kvalitet, så att inga sprickor och andra oönskade överraskningar dyker upp under arbetets gång. Stenblock köper man från stenbrott eller stengrossister, ibland från kolleger. Sten ingår inte i allemansrätten, så utan markägarens tillstånd är det förbjudet att hämta sten i naturen.

Är skulpturen en del av ett offentligt uppdrag har processen ofta varit i gång i månader, kanske år. Med skissförslag, modeller i olika skala och i olika material, lera, gips och sten. Annars kan stenblocket i sig själv väcka slumrande idéer till liv.

Om det är ett stort block blir det transport till stenindustrin för att låta såga en plan bas och förbereda för montering, vattenkanaler eller annat som kräver specialutrustning. Sedan transport till arbetsplatsen, för min del oftast KKV i Bohuslän.

Nu börjar den roliga fasen. Riggning av stenen för grovformning, borra med tryckluftsmaskin, kila med pluggkilar och försöka få koll på svallen och kloven i blocket. Det är som att grovskissa och man får fram den stora formen. Stenbitarna kilas bort i stora sjok. Man kan höra av klangen när stenen öppnar sig. Även om det inte syns direkt, så vet man. Det är den skönaste musik.

Nästa fas är att jobba med vinkelslip och diamantkapskiva. Såga och hugga bort, lite i taget för att komma nära formen. Här provas tålamodet. Detta tar tid...och samtidigt är det viktigt att vara koncentrerad, så att man inte går för djupt.

När grundformen är färdig kan man börja jobba med stora ytor, former och detaljer. Antingen med slägga och pikmejsel eller med tryckluftshammare och kryssmejsel som jämnar ut och maler ner ojämnheter till en småknottrig yta.

Grovformning.

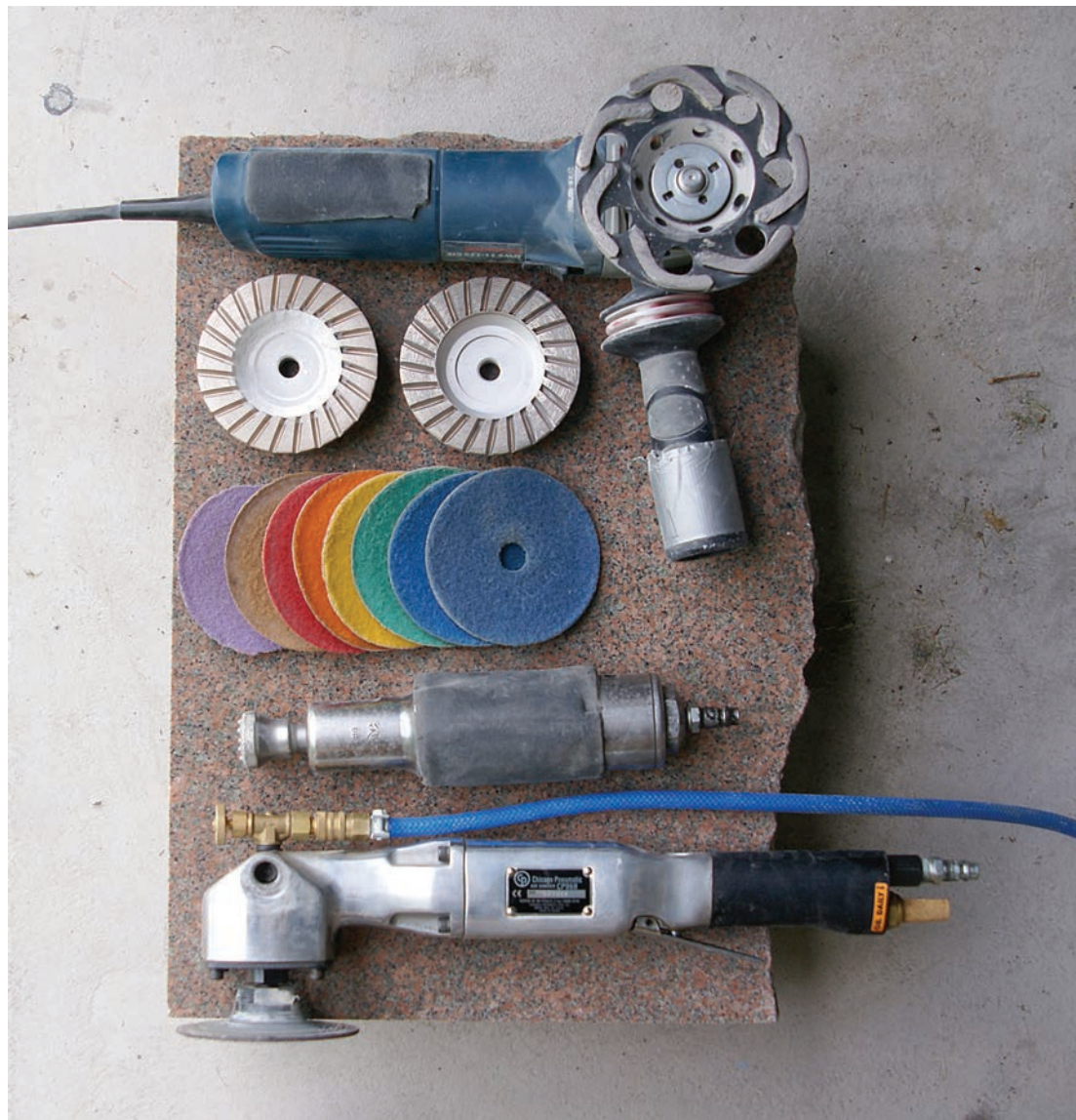
Grovslipad och polerad skulptur från samma block.

Till sist är det dags för finformning och ytbearbetning. Antingen finhugger jag med mejsel och slägga eller slipar med slipkoppar, beroende på vilken yta som önskas. Ljuset är medskapare när man skulpterar och i släpljus syns minsta avvikelse i ytan. Ögat är viktigt, men oavsett om man hugger eller slipar, är det handen som är det viktigaste. Ett känselspröt som känner även det som inte ögat kan se.

Slipning kan göras torrt eller vått med vinkel-slip och slipkoppar av karborundum eller med diamant. Man börjar med den grövsta slipkoppen och slipar över hela ytan. Diagonalt, horisontalt, vertikalt, om och om igen. Vidare med slipkopp 25, 35 och 50. Hit är det viktigt att inte gå för fort fram, utan att vara riktigt noggrann. Därefter varvar man med rondell och diamantslipduk, gärna med vatten, som gör arbetet mindre dammig och minskar risken för att stenytan blir för het och skadas av friktionen.

Nackdelen med vatten är att det är svårare att se stenens märken och var man redan har slipat. Som hjälp kan man använda vaxkrita och måla den yta som ska slipas. Så går man vidare till 60, 100 osv. upp till 600. Då börjar stenens färg komma fram. Vill man få glans kan man fortsätta med 800, upp till 3000, om det ska vara riktigt blankt. Slarvar man i början och går för fort fram avslöjas det obönhörligen i slutet. Då är det bara att bita ihop och börja om igen...kanske en eller flera veckor till. Inte kul!

För att få en glasblank yta kan man polera med t.ex. tennoxid och vatten. Då täpps porerna till och stenytan blir tät som glas. Inte riktigt min grej, men effektivt.

Verkt g för att slipa och polera.

"Slowfox" skulptur i cykelknutpunkt i Ulricehamn.

Hur lång tid tar det?

Det är en svår fråga att svara på. Det tar lång tid. Från nån vecka för mindre skulpturer till många månader och även år för större, beroende på hur och vad man räknar. Sten är ingen "quick fix", även om det numera faktiskt är det, sett till materialets historia.

Det finns många oförutsägbara faktorer, t.ex. transporter, stenindustrin, hjälpmedel, verktyg, väder och vind; man arbetar utomhus och årstidernas växlingar påverkar, både stenen och mig. Sten är ett levande material.

Det har hänt att jag trott mig vara färdig, men så har en liten detalj inneburit ytterligare ett par veckors arbete. De fysiska lagarna gör sig hela tiden påminda. "Djävulen bor i detaljerna" är ett uttryck jag blivit varse.

Stenskulptur är både fysiskt och mentalt ansträngande. Man kan sällan arbeta dag ut och dag in i ett sträck med en stor skulptur. Dessutom arbetar man ofta på bortaplan med tillfälligt boende, på gott och ont.

Hur får du inspiration?

Idéer far runt som vilda fåglar i huvudet hela tiden. Det som sätter igång den kreativa processen, kan vara vad som helst och komma när som helst, ofta i vargtimmen, när det är för tidigt att stiga upp.

Annars är det tid som behövs, tom tid. Jag samlar på saker, skisser, idéer och sånt jag fastnar för. Att gå och plocka bland sakerna i ateljén, titta i skissböcker och anteckningar, är ett sätt att hitta tråden att börja nysta i. Men framför allt gäller det att börja arbeta konkret. Det är först då något händer, handens arbete ger tanken luft!

De flesta idéer blir inte förverkligade, andra konkretiseras inför en utställning eller i ett offentligt uppdrag där det stämmer med rummet och sammanhanget.

Stilleben i ateljéfönstret.

"Andningsgunga" diabas.

Nya situationer och upplevelser ger nya idéer och infallsvinklar och den ena skulpturen leder vidare till nästa. Jag försöker följa min intuition, inte vara alltför självkritisk, pröva, ompröva, göra, förstöra, börja om. Efterhand framträder ett mönster, en vilja, en mening.

Oavsett vilja, så rör man sig i sina egna cirklar. Allt i livet påverkar och finns med, medvetet eller omedvetet. Det har hänt att jag kommit på "Det" och hittar sedan liknande tankar i skisser för 15 år sedan. En lärare påpekade "Det gäller att ta vara på sina egna dåligheter". För mig betyder det att man måste jobba på med det som är ens egen särprägel.

Mitt arbete handlar om att gestalta världen inifrån och runtomkring mig, mina känslor och funderingar, vad jag ser och upplever.

Jag lever på landet, nära naturen och har alltid varit en "skogsmulle". I min halvilda trädgård kommer liv och död, det eviga kretsloppet nära. Samtidigt har jag vuxit upp i stan, i 60-talets miljonprogramsområde, med många människor tätt inpå. Det är en annan erfarenhet. En positiv sådan, som jag tror hjälpt mig att se mig själv i andra och visat mig att vi människor är mer lika än olika.

"Innerst inne" natursten och diabas.

"Sökare" diabas.

Mina skulpturer får ofta en organisk form. Jag strävar inte efter det, men hamnar oftast där ändå. Kontraster intresserar mig, att få det tunga att lyfta, att leka med skalan och blåsa upp det lilla till monumental storlek, att lyfta fram det till synes obetydliga, för att ge det en ny dignitet.

Ibland kan stenens form ge ingången i arbetet, andra gånger skissar jag, prövar och gör en modell utifrån en idé som start. Oavsett vilket är det först i det konkreta arbetet med stenen som skapandet börjar på riktigt. Det blir som ett trepartssamtal mellan stenen, idén och mig. Serendipitet eller med andra ord, det man upptäcker när man söker något annat, visar sig ofta vara en viktig medskapare.

Inför en utställning utgår jag ofta från rummet och förverkligar, utifrån mina idéer, de skulpturer som fungerar där, både estetiskt och praktiskt. Sten är tungt och helt enkelt inte möjligt överallt. Sedan ska de transporteras, ytterligare en faktor att räkna med.

Varför fortsätter du med sten?

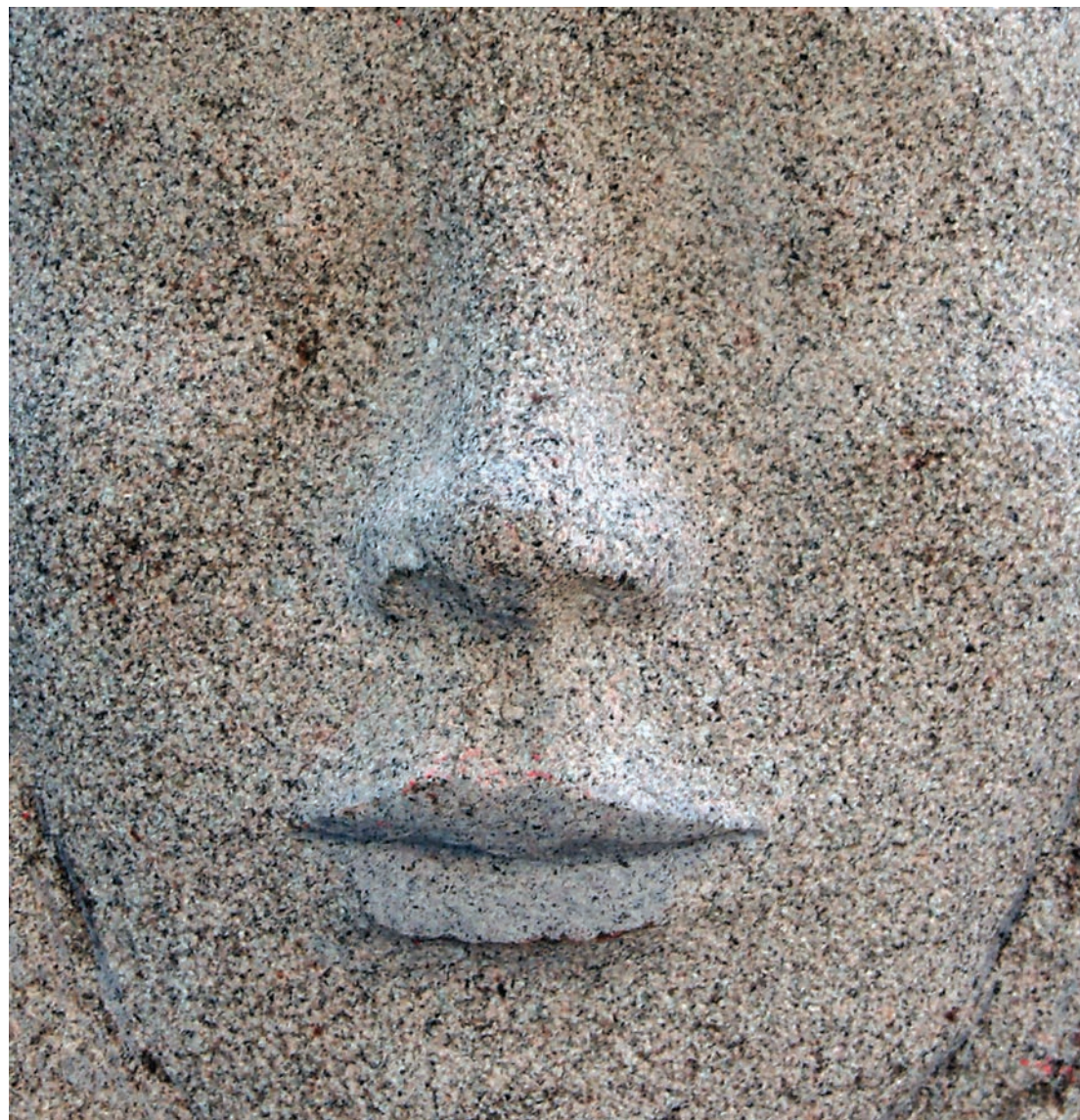
Det undrar jag också ibland. Det är dammigt, tungt och skaderisken är stor. Sten tycks beroendeframkallande. Den som fastnar får svårt att sluta.

Utmaningen, motståndet och att det är väldigt intressant och lärorikt är en anledning. Kanske mina år bland antika stoder och lämningar vid Egeiska havet också spelar in. Kanske är det en ärftlig faktor.

Min pappa var inte så glad över mitt val och en dag i slutet av sitt liv berättade han något som jag inte hade en aning om. Han kunde inte förstå att jag blivit så "galen i sten", precis som min farfar var.

Han berättade att sten, det var farfars liv. Pappa hade varit tvungen att följa med honom och hjälpa till att kila och hugga sten till grindstolpar, husgrunder och stenmurar i sin by i Småland. Något som var en överraskning för mig eftersom farfar var soldat, utifrån vad jag visste.

Pappa fastnade inte för sten, men kanske har jag fått del av farfars "stengen"? En enda gång kom han på besök. Det var när han som nybliven änklings oväntat kom åkandes ända till Borås och mig som nyfödd. Han önskade att jag, hans femtonde barnbarn, skulle få namn efter hans hustru Teolinda. Vem vet, kanske planterade han då också sitt intresse för sten?

Till sist

Hittills har jag haft förmånen att utföra många uppdrag både för offentlig och privat miljö. Mest i sten, men även i glas, betong och järn. Några förekommer på bild i boken. Sammanlagt ett tiotal större plats specifika uppdrag och ett tjugotal andra mindre verk som är placerade inom landsting, kommuner och privata företag.

Min vilja är att fortsätta arbeta med skulptur i sten. Att följa den påbörjade vägen, experimentera och utvecklas vidare. Att blanda sten med andra material och även använda ljus, ljud och andra medier.

På olika sätt arbeta vidare för betydelsen av konst och skapande. Konst som kraft och motkraft. Konst som språk och sinnenas ekologi. Konst som det mänskliga försvar och värdet av det operfekta. Det långsamma arbetet som vidgar tanken och blicken. Värdet av känslans och handens arbete. Den personliga uttrycksmöjligheten och vikten av rimliga villkor för konstnärligt arbete.

Vill du pröva på att arbeta med sten?

Kurser för konstnärer och andra stenintresserade:

www.globalstoneworkshop.com

www.kkv-b.se

Magasinet Torp i Hjärtum (lolo@lolo.se, monica@monicafunck.se)

Kerstin Dahl Norén

Vatunga Hasselbacken
516 92 Äspered

tfn +46 33 275060
mobil +46 703 921 878

www.dahl-noren.se
info@dahl-noren.se

Tack till

Alla som gjort boken möjlig. Trevliga och hjälpsamma kolleger och lärare som delat med sig av sin kunskap på KKV i Bohuslän. Sys Svinding för fotot på s. 2 och Sara Norén som fotat mig under arbete. Min stöttande familj och uppmuntrande gallerister. Christian Peteus, Art director. Boken är producerad med stöd av **Stiftelsen Längmanska kulturfonden.**

